

УДК 76.124 (4 УКР)

О. О. Семенець

Кіровоградський державний педагогічний університет імені В. Винниченка

СИНЕРГЕТИЧНА СУТНІСТЬ ПРОЦЕСУ РЕДАГУВАННЯ

Розглядаються можливості застосування синергетичного підходу в аналізі процесу редагування авторського оригіналу твору. Встановлюється зміст основних понять синергетики в прикладному аспекті щодо праці редактора. Визначається сфера дії принципів холізму, ієрархічної організації, дисипації та конструктивного хаосу в системній цілісності твору.

Синергетика, теорія складних нелінійних систем — новий напрям досліджень вітчизняної та світової науки, скерований на вироблення трансдисциплінарної методології в пошуках єдиних, універсальних законів еволюції відкритих нелінійних нерівноважних систем. Процес редагування, який ґрунтується на врахуванні як загальних закономірностей побудови дискурсу, так і специфіки організації різних типів творів, повною мірою відповідає синергетичному баченню структури як процесу та законів розвитку гуманітарних, так званих людиномірних систем.

Завданням цієї статті є визначення можливостей застосування синергетичного підходу в аналізі процесу редагування авторського оригіналу твору, встановлення аспектів і складників цього процесу, які розкриваються у світлі новітньої дослідницької парадигми.

Перше, наскрізне читання редактором оригіналу на підготовчому етапі редакційно-видавничого процесу, по суті, реалізує макропідхід — від цілого до його складників, від усвідомлення формально-змістової єдності твору до розуміння змістового навантаження, структурної ролі та експресивного призначення його окремих компонентів. Відповідно до синергетичної парадигми, саме цілісне бачення явищ, встановлення структурного паралелізму в ієрархії рівневої організації мовної системи, виявлення ізоморфізму та ізофункціональності елементів різних мовних ярусів, взаємодії системно дистанційованих компонентів і постання нових властивостей у цілісності дискурсу є найважливішим етапом розуміння суті явища.

Ключова ідея синергетики полягає в тому, що майбутній стан складної нелінійної системи організовує, визначає і змінює наявний її стан. Ціле в процесі свого становлення підпорядковує собі вихідні компоненти, формує якісно нові структури та функціональні зв'язки. Отож ціле наділено рисами, яких немає в жодній зі складових частин. Його онтологічна першість виявляє себе, таким чином, у виникненні нових емерджентних властивостей на рівні цілого, при переході від нижчих рівнів організації системи до вищих. Об'єктом аналізу

при такому холистичному підході стає висловлення, текст, а не окремо взяте слово. Принципового значення набуває вимога розуміти слово з контексту (а не навпаки — текст як просту суму словникових еквівалентів значень слів).

Інший аспект діалектики частини і цілого полягає в тому, що в складно організованій системі частина може нести інформацію про ціле. Подібно до того як у деталі готичного собору знаходила вираження архітектоніка всієї грандіозної споруди, так і в структурі твору видатного письменника ключові слова, найвиразніші авторські символи наділені здатністю конденсовано втілювати інформацію про організацію образного змісту і форми цілого твору. У цьому знаходить вияв один з фундаментальних принципів світобудови — фрактальний (або голографічний) принцип, при якому частина зберігає інформацію про властивості цілого.

Основні поняття й ідеї синергетики: відкритість системи (тобто здатність сприймати зовнішню інформацію та енергію), нелінійність, дисипативність, локалізація, віддаленість від стану рівноваги, режим із загостренням, структура-атрактор — описують умови самоорганізації та саморозвитку системи. У динаміці її розвитку перемищуються випадкові, стохастичні, дисипативні процеси та періоди виходу на структуру-атрактор, що становить ніби план подальшої еволюції і є наперед заданим у цьому середовищі. Головну роль тут відіграє детермінація з боку цілого: «Майбутній стан системи ніби притягує, організує, формує наявний її стан» [2, с. 111]. У ході когнітивних та креативних процесів такий аттрактор творчої діяльності утворюють основна ідея, улюблена думка автора, настановчий план митця, ключовий образ — та провідна нитка, яка зумовлює відбір матеріалу, його оброблення, компоновання, акцентування згідно з ідейно-естетичними ідеалами автора. Перебіг творчих процесів, таким чином, визначається взаємодією інтенційності й атрактивності мислення, резонансним відгуком ритмів свідомості та підсвідомості, сфери вербального та невербального.

Творчі пошуки автора — певний аналог процесів конструктивного хаосу в системі. Синергетику відрізняє новий погляд на явища хаосу та випадковості. Шлях від хаосу (в тому розумінні, як уживали це слово давні греки, — невпорядкованої складності) до космосу (впорядкованої складності) ґрунтується на закономірностях самоорганізації системи. Синергетика інтерпретує хаос як конструктивний механізм. Він необхідний для того, щоб система вийшла на аттрактор, властиву тенденцію розвитку, щоб був ініційований процес самодобудовування [2, с. 112].

У сфері творчої діяльності людини, при всій важливості впливу зовнішніх чинників та навіювання з боку об'єктивного світу національної мови й літератури з його законами змістової та формальної організації, — цей процес, безперечно, контрольований і керований авторською свідомістю. Однак як підготовчий етап творчої діяльності, стан генеративного хаосу, очевидно, є необхідним і закономірним. Певне, і для когнітивних структур зберігає своє значення відомий із загальної теорії систем — універсальний

принцип необхідної різноманітності елементів. Ступінь стійкості природних систем тим вищий, чим більша їхня внутрішня різноманітність. Адже, наявна різноманітність елементів забезпечує адаптацію системи до різних варіантів майбутнього.

Авторські варіанти твору, варіювання різних комбінацій експресивних мовних засобів під час творчих пошуків письменника, журналіста становлять початковий етап нарощування енергії системи, слугують підготовкою до емерджентного інноваційного вибуху авторської думки, відкриття, справжньої знахідки автора.

З погляду синергетики, окремі моменти в авторському оригіналі перебувають у стані конструктивного хаосу, а помилки (фактичні, логічні, власне мовні тощо) слугують виявом ентропії, тобто розсіювання енергії, розладженості внутрішньої структури твору. Сутність редакторської праці при цьому полягає в підвищенні ступеня організованості та внутрішньої впорядкованості системи.

Динаміка еволюції складних нелінійних систем виявляє постійну конкуренцію двох факторів. З одного боку — самовплив, самопідсилення (чи уповільнення) процесів, зумовлені дією позитивних (чи негативних) зворотних зв'язків, спрямованих на розбудову структури та саморегулювання системи. З другого боку — дисипативні процеси, фактор розмивання, розсіювання енергії як вияв загальних механізмів хаосу. Хаос, пов'язаний з різного роду обмінними процесами, відіграє конструктивну роль у двох планах: не лише у виборі шляху еволюції системи, а й у ході самих процесів розбудови складного еволюційного цілого.

У центрі уваги синергетики — явища, які мають місце в зоні нестабільності. Згідно з концепцією нерівноважної термодинаміки І. Пригожина, в системі, яка перебуває поза станом стійкої рівноваги, а саме поблизу точки біфуркації, істотна конструктивна роль належить випадковості. У своїх пізніх семіотичних працях Ю. Лотман приділяє особливу увагу ролі факторів випадковості в ході творчої діяльності та в історії культури: «Реальний текст по відношенню до коду, норми, традиції і навіть до авторського задуму завжди виступає як дещо більш випадкове, підпорядковане непередбачуваним відхиленням» [3, с. 678], — і у зв'язку з цим зупиняється на ролі випадкових процесів в антиентропійному прирощенні інформації. «У момент вибуху, — пише дослідник, — не діють механізми причинності чи ймовірності, вибір майбутнього реалізується як випадковість, саме тому він наділений дуже високим ступенем інформативності. Унаслідок вибуху домінантним може стати будь-який елемент системи або навіть елемент з іншої системи. Однак наступний етап виявляє вже передбачуваний ланцюг подій, наслідки значні й цілком закономірні» [3, с. 22–23; 679].

Зрозуміло, що творчість митця не підпорядкована сліпій випадковості в макрорівневих дисипативних процесах. Визначальна роль належить авторським пріоритетам, цінностям ментальної сфери. Явні й латентні, свідомі й підсвідомі

настанови, сконцентрованість на одній головній ідеї детермінують відбір, відсікання «непотрібного» з усієї різноманітності способів вираження думки: «Творче мислення відбувається не шляхом випадкового перебору варіантів, а завдяки вибору головного, щоб організувати ціле. Самоорганізація відбувається навколо цієї ключової ланки. Саме мистецтво критичної оцінки початкової різноманітності версій розв'язання проблеми, мистецтво вибору головного, а зовсім не вміння генерувати цю різноманітність, часто розглядають як ознаку талановитості людини» [2, с. 116].

О. М. Князева і С. П. Курдюмов пропонують нову, синергетичну гіпотезу механізмів людського пізнання і творчої діяльності, чуттєвої та інтелектуальної інтуїції. Виникнення нового знання вони розглядають як результат виходу відкритої нелінійної системи людської свідомості на структуру-атрактор. Потрапляючи до сфери тяжіння такого атрактора, елементи розумової сфери спонтанно самовибудовуються в певну смислову структуру: «Загадка творення, креативності — це саме загадка поєднання, синтезу. <...> потрібно зосередитися на єдиному, щоб усе різнорідне стягнути, скерувати до певної проблеми» [2, с. 117].

Взаємодія підсистем і компонентів усередині системи, специфічні системні зв'язки закономірно ведуть до виникнення якісно нових властивостей на рівні цілого. Фундаментальним принципом організації складних систем, основою інформаційної взаємодії між структурними рівнями, підсистемами, окремими компонентами, а також взаємодії самої відкритої системи з середовищем виступає ієрархія. Найвищі рівні ієрархії покликані підтримувати потоки інформації в обох напрямках — висхідному та низхідному, — що мусить забезпечувати плідну взаємодію між ярусами. У мовному спілкуванні провідна роль в організації інформаційної взаємодії, очевидно, належить найвищому рівню — змісту цілого висловлення, якому підпорядковані семантичні зв'язки на всіх рівнях.

На основі визнання конструктивної ролі хаосу представниками школи С. П. Курдюмова в синергетиці вивчається конкуренція двох факторів, які зумовлюють динаміку еволюції відкритих нелінійних систем. З одного боку, це фактор, який створює неоднорідності в суцільному середовищі, чинник самовпливу, самонаростання (чи самопослаблення) процесів унаслідок дії нелінійних зворотних зв'язків. Причому ті, що актуалізують одні чи інші локуси в системі, спираються на чітку просторово-часову архітектуру: «<...> лише правильно топологічно організований, резонансний вплив приводить до значного підсилення (чи послаблення) процесів у середовищі» [1, с. 66].

З другого боку, в складній системі діє фактор розмивання неоднорідностей — як аналог дисипації, дифузії (наприклад, міграція населення, поширення знань, тривання культурно-історичних традицій). Цей, так би мовити, фактор «вирівнювання» одним зі своїх виявів має когерентність — встановлення зв'язків між структурами, узгодження темпів розвитку структур у єдиному еволюційному цілому. «Фактор розсіювання означає

вплив процесів, що відбуваються на мікрорівні, на еволюцію структур на макрорівні» [1, с. 66].

У процесі розгортання дискурсу когерентність виявляється в змістовій та формально-граматичній узгодженості його компонентів. Ця особливість текстової організації відображена також у понятті ізотопії (семантичної зв'язності тексту) в інтерпретації А.-Ж. Греймаса, Т. А. ван Дейка.

Природою складної нелінійної мовної системи зумовлено паралельний принцип оброблення інформації, а також дублювання в процесуально-ієрархічній організації системи: на кожному наступному рівні відбувається повернення до того самого завдання, але взятого з іншим ступенем конкретності. Французькою школою аналізу дискурсу, насамперед у працях Ж. Марузо, М. Ріффатера, активно вивчається явище конвергенції — спрямованості різних елементів тексту (лексичних, фонетичних, граматичних, метричних, інтонаційних) на вираження того самого змісту. При цьому має місце не лише ізофункціональність, а й синергійна дія, взаємопідсилення експресивних засобів, які належать до різних рівнів мовної системи. Результативний експресивний ефект виявляється надсумарним, значно більшим за просту суму виразових потенціалів мовних засобів, узятих окремо, — що є наслідком цілісної природи твору.

У пізніх працях М. Ріффатера пропонує свою версію теорії параграм — як постійного повторення в процесі смислового розгортання тексту однієї одиниці змісту, семи, яка становить його глибинне змістове ядро. Така «наддетермінація» тексту — використання різних мовних засобів для передачі того самого змісту — на думку М. Ріффатера, створює певну змістову надлишковість. Проте слід визнати, що цей багаторазовий змістовий повтор, з одного боку, є засобом семантичної текстової зв'язності, з другого — наділений значними можливостями впливу на адресата. Наслідком сходження в одному місці пучка стилістичних прийомів, які виконують єдину стилістичну функцію, може бути резонансний сплеск енергії системи.

Отже, динаміка еволюції системи виявляє постійну конкуренцію двох факторів: по-перше, самовплив, саморегулювання системи внаслідок дії позитивних чи негативних зворотних зв'язків, спрямованих на розбудову структури; по-друге — дисипативні процеси, чинник розсіювання енергії як вияв загальних механізмів хаосу. Якщо самовплив має наслідком явища конвергенції й резонансу, то фактор дисипації, вирівнювання важливий, насамперед, у досягненні когерентності, формальної і змістової зв'язності тексту.

Складна нелінійна система ідіолекту письменника є лише метастабільно стійкою, в ній відбувається перманентна кристалізація впорядкованих структур. Якщо процеси стохастичного розпаду мають наслідком нівелювання індивідуально-стильової специфіки авторського письма, то кристалізація структур, навпаки, веде до акцентування змістових і формальних локусів системи, виокремлення ідіостилію як специфіки ідіолекту автора. Покликання

редактора — підтримувати особливості ідіостилю, вносити порядок, організованість і гармонію в авторський твір.

Виявлення ментальних, культурологічних, власне мовних синергетичних закономірностей і механізмів процесу редагування з метою його глибшого осягнення та оптимізації становить перспективу подальших досліджень.

1. Князева Е. Н. Антропний принцип в синергетике / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов // Вопр. философии. — 1997. — № 3. — С. 62–79. 2. Князева Е. Н. Интуиция как самодоустройство / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов // Вопр. философии. — 1994. — № 2. — С. 110–122. 3. Лотман Ю. М. Семиосфера / Ю. М. Лотман. — СПб., 2000.

СИНЕРГЕТИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ ПРОЦЕССА РЕДАКТИРОВАНИЯ

Рассмотрены возможности применения синергетического подхода в анализе процесса редактирования авторского оригинала произведения. Установлено содержание основных понятий синергетики в прикладном аспекте, относительно труда редактора. Определено сферу действия принципов холизма, иерархической организации, диссипации и конструктивного хаоса, в системной целостности произведения.

SINERGISTICAL ESSENCE OF PROCESS OF EDITING

In the article possibilities of application of sinergistical approach are considered in the analysis of process of editing of author original of work. Maintenance of basic concepts of synergetics is set in the applied aspect, in relation to labour of editor. Certainly sphere of action of principles of kholizmu, hierarchical organization, dissipation and structural chaos, in system integrity of work.

Стаття надійшла 8.10.08

УДК 655.53

Н. І. Черниш

Українська академія друкарства

УКРАЇНСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДИЧНА СПРАВА ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

Викладено маловідомі факти, що стосуються становлення і розвитку українського енциклопедичного книговидання першої половини ХХ ст. Проаналізовано збірки енциклопедичного характеру і фундаментальні науково-довідкові праці вказаного періоду. Основна увага приділена недослідженій раніше діяльності створеної у Всеукраїнській академії наук Комісії для розробки «Енциклопедичного словника», а також фактам, пов'язаним з підготовкою до видання Української радянської енциклопедії (1930–1931 рр.).